

СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО УЧЕНИЕ И ЛИТЕРАТУРАТА НА БЪЛГАРСКИЯ КРИТИЧЕСКИ РЕАЛИЗЪМ ОТ КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Когато става дума за своеобразието на българския реализъм от края на XIX и началото на XX век, ние говорим за засилване на социално-изобличителните тенденции в него, за появяването на образа на протестиращия селянин, за засиленото внимание на писателите към разкриване вътрешния мир на човека и т. н. Всичко това безсъмнение е правилно. Но ние все още недостатъчно подчертаваме влиянието на социалистическите идеи върху литературата от онези години. В сравнително широк план за това се говори обикновено само във връзка с възникването на новото течение — пролетарската литература. Що се отнася до критическите реалисти, то многобройните факти за връзките им със социалистическото движение и социалистическата мисъл, обилно привеждани от литературоведите в изследванията им върху отделни писатели, още не са намерили своята обобщаваща оценка. Между впрочем, значението на тези факти е огромно: те довеждат до възникването на нови тенденции в българския критически реализъм. Затова те трябва все по-широко и по-широко да се осветляват.

Критикът-марксист Г. Бакалов започна навремето си работа от подобен род. Книгата му „Българската литература и социализмът“, издадена през 1911 г., запазва в много отношения значението си и днес. Но маститият критик не обнародва тогава редица интересни и важни документи, очевидно от чувство на скромност, тъй като голяма част от тях е свързана с неговата личност.

Настоящата статия няма за цел да даде широка картина на влиянието на социалистическите идеи върху българската литература от края на XIX и началото на XX век. В нея се прави само опит да се постави въпросът за това влияние във връзка с характера на развитието на българския критически реализъм от онези години. Опирайки се на известни вече факти, авторът заедно с това въвежда в кръга на изучаване редица новооткрити документи от архива на Г. Бакалов, които се пазят в Москва.

90-те години на XIX век са начало на нов период в обществения живот в България. Бързият развой на капитализма довежда до формирането на двете основни класи в капиталистическото общество — пролетариата и буржоазията, до изостряне на борбата между тях, до масово разоряване на най-многобройната класа — селячеството.

Най-важните събития на епохата са зараждането и развитието на работническото движение, разпространението на идеите на социализма. През 1891 г. се създава социалдемократическата партия, от същата година възниква и се разраства мрежата на социалистическия печат — списанията „Ден“, „Дело“, „Ново време“, вестниците „Социалист“, „Работнически вестник“ и др. Идеологическата борба на партията срещу буржоазията оказва влияние върху целия духовен живот на страната.

Макар че в литературата се появяват черти на декаданса, отначало в теорията, а след това — специално през 10-те години на XX век — и в творчеството на редица писатели, основа на литературния процес е големият демократически лагер, който обединява

писателите критически реалисти и първите пролетарски писатели. Критическият реализъм е главно литературно направление в периода от 90-те години на XIX век до края на Първата световна война. Негови представители са изтъкнатите писатели Иван Вазов, Алеко Константинов, Стоян Михайловски, Пенчо Славейков, Цанко Церковски, П. К. Яворов, Елин Пелин, Антон Страшимиров и други.

Писателите критически реалисти са свързани по различни пътища с народа. Те обективно отричат буржоазния обществен строй. Гневното разобличаване на буржоазията от една страна, и съчувственото изобразяване на живота на трудещите се от друга, — такава е общата насока на тяхното творчество. В много от техните произведения се разкрива социалната трагедия на българското селячество — неговото страшно разорение в условията на капитализма. „Елате ни вижте“ — с болка в душата се провиква Вазов от името на измъчените от тежкия живот селяни:

Под — гола пръст! Смрад, дим, стени окадени,
тъмничен въздух; в полумрак потопени
човеци и дрипи. . . На също гноище
лежи скот и стопан, духовно сближени.
„Елате ни вижте!“

Зла бедност! Неволя! Души затыпiali,
набърчени булки, деца застаряли;
къс ръжено тесто в пушливо огнище
загрява се там за гърла изгладняли. . .
„Елате ни вижте!“

Мотиви от подобен род звучат в много произведения и на други писатели. Как да се помогне на народа, къде е изходът, къде са тези обществени сили, които биха могли да променят съществуващия ред на нещата? Тези въпроси неизбежно изникват пред писателите. С тях са свързани и търсенията на положителния герой в литературата. През предшествувания период такъв герой е участникът в национално-освободителната борба. Подобен герой борец в ново време много писатели не виждат. Вследствие на това техният реализъм губи сила на историческа перспектива. Произведенията на едни писатели са проникнати с песимизъм, в произведенията на други се идеализира патриархалното минало; в най-добрия случай писателите провъзгласяват в качеството на идеал абстрактната вяра в народа. Всичко това при цялата прогресивност на произведенията на писателите, означава всъщност слабост на съвременния им обществен идеал и заедно с това е свидетелство за страстните търсения на такъв идеал.

Тази нагорещена атмосфера на търсения на положителния герой на действието изрази добре още Вазов. Той има забележителен разказ „Пейзаж“, написан още през 1893 г. В него писателят разказва за потреслия го случай през време на една от неговите зимни разходки в околностите на София. Той срещнал стара изнемошяла селянка с вързоп дрипи на гърба. Тя носела дете. Баща му и майка му умрели и сега старицата бърза за София, за да „подари“ някому детето.

Вазов вижда трагедията на селянката; той пише, че в това общество тя не намира поддръжка, в душата му възниква и расте чувство на негодувание и възмущение от съществуващата несправедливост. Разказът е изпълнен със сърдечна любов към трудещите се селяни, дълбоко съчувствие към тяхната мъка. Сам писателят не знае път за изход. Тягостно и безнадеждно звучат думите му: „Има въпроси неразрешими, както има страдания безизходни. Пред такива въпроси куражът се губи в съзнанието на пълното безсилие, човек отпуща безпомощно ръцете си пред фаталността и волята на съдбата. . .“ Съкрушен, Вазов влязъл в църква, където дълго се молил.

Но в разказа има и такива редове, в които е дълбоко разкрита причината за бедствието на народа и е изразена жаждата за действие. Вазов пише: „... моята възнегоду-

писателите критически реалисти и първите пролетарски писатели. Критическият реализъм е главно литературно направление в периода от 90-те години на XIX век до края на Първата световна война. Негови представители са изтъкнатите писатели Иван Вазов, Алеко Константинов, Стоян Михайловски, Пенчо Славейков, Цанко Церковски, П. К. Яворов, Елин Пелин, Антон Страшимиров и други.

Писателите критически реалисти са свързани по различни пътища с народа. Те обективно отричат буржоазния обществен строй. Гневното разобличаване на буржоазията от една страна, и съчувственото изобразяване на живота на трудещите се от друга, — такава е общата насока на тяхното творчество. В много от техните произведения се разкрива социалната трагедия на българското селячество — неговото страшно разорение в условията на капитализма. „Елате ни вижте“ — с болка в душата се провиква Вазов от името на измъчените от тежкия живот селяни:

Под — гола пръст! Смрад, дим, стени окадени,
тъмничен въздух; в полумрак потопени
човеци и дрипи. . . На също гноище
лежи скот и стопан, духовно сближени.
„Елате ни вижте!“

Зла бедност! Неволя! Души затыпiali,
набърчени булки, деца застаряли;
къс ръжено тесто в пушливо огнище
загрява се там за гърла изгладняли. . .
„Елате ни вижте!“

Мотиви от подобен род звучат в много произведения и на други писатели. Как да се помогне на народа, къде е изходът, къде са тези обществени сили, които биха могли да променят съществуващия ред на нещата? Тези въпроси неизбежно изникват пред писателите. С тях са свързани и търсенията на положителния герой в литературата. През предшествувания период такъв герой е участникът в национално-освободителната борба. Подобен герой борец в ново време много писатели не виждат. Вследствие на това техният реализъм губи сила на историческа перспектива. Произведенията на едни писатели са проникнати с песимизъм, в произведенията на други се идеализира патриархалното минало; в най-добрия случай писателите провъзгласяват в качеството на идеал абстрактната вяра в народа. Всичко това при цялата прогресивност на произведенията на писателите, означава всъщност слабост на съвременния им обществен идеал и заедно с това е свидетелство за страстните търсения на такъв идеал.

Тази нагорещена атмосфера на търсения на положителния герой на действието изрази добре още Вазов. Той има забележителен разказ „Пейзаж“, написан още през 1893 г. В него писателят разказва за потреслия го случай през време на една от неговите зимни разходки в околностите на София. Той срещнал стара изнемошяла селянка с вързоп дрипи на гърба. Тя носела дете. Баща му и майка му умрели и сега старицата бърза за София, за да „подари“ някому детето.

Вазов вижда трагедията на селянката; той пише, че в това общество тя не намира поддръжка, в душата му възниква и расте чувство на негодувание и възмущение от съществуващата несправедливост. Разказът е изпълнен със сърдечна любов към трудещите се селяни, дълбоко съчувствие към тяхната мъка. Сам писателят не знае път за изход. Тягостно и безнадеждно звучат думите му: „Има въпроси неразрешими, както има страдания безизходни. Пред такива въпроси куражът се губи в съзнанието на пълното безсилие, човек отпуща безпомощно ръцете си пред фаталността и волята на съдбата. . .“ Съкрушен, Вазов влязъл в църква, където дълго се молил.

Но в разказа има и такива редове, в които е дълбоко разкрита причината за бедствието на народа и е изразена жаждата за действие. Вазов пише: „... моята възнегоду-

вала душа търсеше обяснението на злото, непременно обяснението и го намираше именно в тоя строй на света, който ѝ се показваше една велика Неправда. . . И аз несъзнателно поглеждах с благоговение към сонма на великодушните съновидци, на толстоевците-утописти, на бълнувачите за всемирна правда и доволство, и щастие, и други славни безумия. . .“

Писателят, както се вижда, сам не познава пътищата за унищожение на злото, но страстно желае това. Той отрази онова, което беше характерно за много представители на критическия реализъм — стремежа да се помогне на народа и безсилието на тези стремежи. Думите му звучат като молба, като молитва да се появят онези сили, които биха спасили народа.

Такива обществени сили в България по това време вече се зараждат. Това е социалистическото движение на революционния пролетариат. Вазов, както и някои други писатели, не го разбира нито в 90-те години, нито по-късно. Но обективно то оказва влияние върху цялото развитие на литературата.

През 90-те години на XIX век най-страшен бич за народа е буржоазната диктатура на Стамболов и Фердинанд. Срещу нея се опълчват всички прогресивни сили в страната. И тъй като борбата се възглавява от социалдемократическата партия, авторитетът ѝ в очите на широките народни маси е висок. А това на свой ред спомага за разпространението на идеите на социализма. В сферата на влиянието на социалистическите идеи се оказва значителна част от българската интелигенция. Извънредно показателно е, че това влияние изпитват много крупни представители на критическия реализъм от края на XIX и началото на XX век. Между тях ще споменем имената на П. К. Яворов, Цанко Церковски, Елин Пелин, А. Страшимиров, К. Христов, П. Ю. Тодоров и др.

Известно е, че Яворов основа първата социал-демократическа група в своя роден град Чирпна и е неин секретар. Страстно изучава и се увлича от социализма и Цанко Церковски, който става един от основателите на Земеделския съюз. Елин Пелин, както се изтъкна и в най-новите изследвания за него¹ също се намира под влияние на социалистическите идеи, лично е познат с Димитър Благоев и Георги Димитров още в периода на зараждането на социалистическото движение. Всички споменати писатели печатат в социалистическата преса. В определен период на своето творчество те са близки до критиците марксисти, особено до Георги Бакалов.

Изследователят на Г. Бакалов Желю Авджиев² привежда многобройни факти, които показват връзката на марксистката критика с много български писатели, изпитали влиянието на социалистическите идеи. За близостта на редица писатели до идеите на социализма свидетелствуват също още непубликуваните, пазени в Москва писма на П. К. Яворов, Цанко Церковски, К. Христов и др. до Георги Бакалов.³ Част от тези писма са свързани с подбора на произведения за готвените от Бакалов и впоследствие излезли от печат сборници „Лъчите на поезията“ (1901) и „Към свобода“ (1902); друга част е написана по различни поводи. Характерно е, че всички писатели изразяват положителното си отношение към социалистическото учение. В писмо от 10. I. 1907 г. К. Христов между другото съобщава на Бакалов за една песен на Р. Демел, която по неговите думи може просто да служи като празничен химн на работниците в света⁴; Цанко Церковски в писмо от 23 януари 1903 г. минава от литературни въпроси на чисто политически и се старее да увери Бакалов в своята близост до „тесняците“. Той пише, че както знаел Бакалов, той е от „тесняците“. Макар и „изгонен“ социалист, но все пак от тесняците в даден момент, „а по-нататък ще видим“.⁵

¹ а) П. Русев. Творчеството на Елин Пелин до Балканската война, 1954, стр. 51 и др.
б) К. Генев. Елин Пелин. Живот и творчество. София, 1956, стр. 76—77 и др.

² Желю Авджиев. Георги Бакалов. Литературно-критическа дейност (Годишник на Софийския университет, филологически факултет, книга I, София, 1955); виж също статията му „За отношението на Г. Бакалов към българските писатели от 90-те години на миналия век“ (сп. „Литературна мисъл“, кн. 3, София, 1957, стр. 107—113).

³ Централен държавен архив за литература и изкуство (ЦГАЛИ) в СССР, фонд № 1033.
⁴ ЦГАЛИ, ф. № 1033, опис № 2, арх. ед. № 2, л. № 4.

⁵ Пак там, опис № 2, арх. ед. № 2, л. № 4.

Трябва да кажем, че никой от споменатите писатели не е бил последователен социалист. Никой от тях не се издигна до разбирането за историческата мисия на пролетариата и закономерностите на общественото развитие. Техните представи за социализма са предимно народнически, дребнобуржоазни, абстрактно-хуманистични. Благоев посочва една съществена особеност на българското социалистическо движение, която обяснява подобен характер на възприемане на социализма. Той казва, че социалистическата мисъл в България се появява по-рано от социалистическото движение, и това „беше неблагоприятно в този смисъл — пише Благоев, че при отсъствието на последното мнозина от социалистите схващаха социализма не като научен израз на работническото движение, а като „най-прогресивна“ или „истинска и хуманнодемократична“ идея, като стремеж за общочовешко щастие“.¹

Много от споменатите писатели впоследствие се оттеглят от увлечението си по социализма. Но влиянието на социалистическите идеи въпреки това оставя забележими следи в творчеството им. То се изразява преди всичко в появяването и остротата на интереса на редица писатели към социална тематика. За това свидетелствуват най-хубавите произведения на Яворов, например „На нивата“ и „Градушка“, стихотворенията „Роб“ и „Върти лопатите, върти!“ и др. на Кирил Христов, някои стихотворения и идилии на П. Ю. Тодоров и т. н. Не напразно през 1904 г., когато Яворов вече се оттегля от социалната тематика, Пенчо Славейков обяснява оттеглянето му именно с това, че поетът престанал да се интересува от социалистическите идеи.²

Характерно е, че в творчеството на онези писатели критически реалисти, които изпитват влиянието на социалистическите идеи, намери по-силно отражение перспективата на общественото развитие, по-силно звучат мотивите на протест и борба срещу света на експлоатацията, отколкото у други писатели от същото направление. Образът на народа, способен на героичен подвиг в борбата против потисниците, е създаден от Яворов в стихотворението „Сизиф“. Идеята за стихийния селячески протест е въплътена в редица произведения на Страшимиров („Кочаловската крамола“, „На кръстопът“ и др.), на Церковски („Зов“, „Дайте си ръцете“ и др.), на Елин Пелин („Андрешко“, „Липо“ и др.). В едно от своите стихотворения от началото на XX век Елин Пелин пише:

Ний палешниците железни
В ножове остри ще обърнем,
На мирен труд полята ширни —
На бойни поля ще превърнем,
И робите — в борци немирни. . .

Важно е да се отбележи, че в творчеството на някои от писателите, за които стана дума, се появяват и редица нови тенденции — първите опити за създаване образа на героя социалист. През 1891 г. Цанко Церковски написа стихотворението си „Молебен за героя социалист“. През тези години вече активен защитник на идеите на социализма. В стихотворението е създаден образът на прогресивния човек — „заразен“ от новото учение за борба на трудещите се за социална справедливост. През май 1890 г. във вестник „Работнически другар“ се публикува неголямо произведение в проза на Антон Страшимиров, озаглавено „Разказ“. В него е показан пътят на политическото прозрение на полицаия, който под влияние на социалистическите идеи оставя службата си в полицията и става дори знаменосец през време на една демонстрация.

Общата атмосфера на разпространение на социалистическите идеи в живота и в литературата несъмнено оказва по косвен начин влияние и на онези писатели, които не са непосредствено свързани със социалистическото движение, а понякога дори се изказват против него. Такива са например Пенчо Славейков и Стоян Михайловски.

¹ Димитър Благоев. Принос към историята на социализма в България, София, 1949, стр. 26.
² Пенчо Славейков. Събрани съчинения, изд. 2, т. 6, стр. 182.

В ранния период на своята дейност (края на 80-те и началото на 90-те години) Славейков не само рязко отрицателно се отнася към тогавашния обществен режим, но и се интересува от прогресивната и дори революционна литература. Тази позиция му е подсказана преди всичко от фактите на самата обществена действителност. Невъзможно е обаче да не се вземе предвид и онзи общ дух, който господствува тогава в средата на българската прогресивна интелигенция — дух на негодувание и протест срещу жестоката диктатура. Дух на увлечение в прогресивните идеи. Както и други български интелигенти от онова време, Славейков се увлича от идеите на българските и руските революционни демократи Ботев, Некрасов, Чернишевски¹. Към това време се отнасят и голяма част от неговите сатирични произведения: „Опак край“, „Дим до Бога“, „Марий и Сула“ и др. Насочени срещу управляващата клика, тези произведения са включени от Г. Бакалов в сборника му „Лъчи на поезията“, предназначен за четене в работнически аудитории. Интересно е да се отбележи, че Славейков не само не възразява против включването на неговите сатирични стихотворения, но и напълно положително се отнася към самата идея за издаването на такъв сборник. Данни в това отношение има в едно от непубликуваните писма на П. К. Яворов до Г. Бакалов от 14. XII. 1900 г., в което Яворов пише: „Пенчо Славейков даде съгласие; освен това — и похвално се отзова за твоето намерение.“ По-нататък Яворов казва, че наистина идеята е прекрасна.²

В общ план на регистрация на новите тенденции в литературата на критическия реализъм голям интерес представляват също някои факти за дейността и на такъв поет като Ст. Михайловски. Възпитан в чорбаджийска среда, той тежко преживява краха на идеалите на старото чорбаджийство в условията на буржоазна България. Това и създава неговата напълно своеобразна общественно-политическа позиция, отличаваща се с дълбока противоречивост: Михайловски има немалко реакционни изказвания; но той безпощадно разобличава буржоазията и тогава обективно се оказва съюзник на прогресивните класи в обществото, сближава се със социалистите.

Макар че българските социалисти (и Благоев, и Бакалов) допускат съществени теоретически грешки (водейки борба за „абсолютна чистота“ на пролетарската идеология, те не оценяват в дължимата степен значението на писателите, които са на общо-демократически позиции), в практиката на своята работа те понякога виждат и отбелязват прогресивния характер на творчеството на критическите реалисти, влизат дори в преписка с тях. А връзки от подобен род оказват влияние върху творчеството на писателите и това също трябва да се има предвид, както трябва да се има предвид и съвкупността от други фактори, които влияят върху литературния процес.

Началото на XX век в живота на Михайловски е ознаменувано с голям творчески подем. През това време той пише най-хубавите си произведения — „Пролог към книга за робите“ (1900 г.) и „Книга за оскърбените и с несправданите“ (1903 г.), в които са изразени дълбокопрогресивни идеи.

Творческият подем на Михайловски намира обяснение в засилването на връзките на поета с обществените прогресивни кръгове. Михайловски учителствува по това време в Русе, той най-внимателно следи политическия живот в града. Авторът на най-новата монография за Михайловски А. Тодоров правдиво разкрива облика на сатирика, вярно изтъква какво положително значение имат за поета честите му разговори с русенските социалисти, „влиянието на прогресивната среда, която го заобикаля“³. За съжаление в книгата на А. Тодоров за това влияние се говори в много общ план, то не се взема предвид в цялостната преценка на произведенията на поета от началото на XX век.

¹ В архива на музея на Пенчо и Петко Славейкови в София се пазят преводи на произведения на Некрасов, направени през 1889—1891 г.; запазен е и ръкопис на оригинално стихотворение, посветено на Н. Г. Чернишевски, който, по думите на поета, „загинал за своята вяра с проклетие на уста“ по адрес на „тираните жестоки“ (виж публикацията на проф. В. Велчев във вестник „Литературен фронт“, София, 27 юни, 1957 г.).

² Централен държавен архив за литература и изкуство (ЦГАЛИ), фонд № 1033, оп. № 2, арх. ед. № 20, л. № 1.

³ Ангел Тодоров. Стоян Михайловски, баснописец и сатирик. Изд. „Български писател“, София, 1956, стр. 174—175.

Между това тези въпроси са извънредно важни, те трябва да се решат, за което, разбира се, е необходимо да се привлекат конкретни факти.

В тази връзка голям интерес представлява сближението на Михайловски с Г. Бакалов, личните връзки на писателя и критика, тяхната кореспонденция. Литературоведите неведнъж са обръщали внимание на това с какво уважение се отнася марксисткият критик в началото на XX век към Михайловски, неведнъж се опират на писмата на Бакалов до поета¹. Но това е едната страна на въпроса. Не по-малко важно е да се изясни и друго: как се отнася Михайловски към Бакалов, има ли това значение за неговото творчество?

В Централния държавен архив за литература и изкуство в СССР в Москва се пазят няколко писма на Михайловски, които свидетелствуват, че в началото на 1900-те години критикът и писателят често са се срещали (съдържанието на няколко бележки е условие за времето и мястото на срещата). Тук е запазен и ръкописът „Демонисти и упадъчници, набор от декадентски сладкодумства“, който представлява цикъл от стихотворения, насочени срещу българските декаденти. Съдейки по писмото на Михайловски до Бакалов, което се дава „вместо предисловие“ Бакалов е молил поета да напише статия за декадентите. Смятайки, че това би означавало да напише „теория на скандала“, рязко осъждайки „софийските новомодни поети“, Михайловски предлага вместо статия споменатия цикъл стихотворения.

Когато Бакалов подбира редица стихотворения на Михайловски, за да ги включи в сборника „Лъчи на поезията“ и му пише каква е целта на сборника, Михайловски в писмото си отговор, благодарейки за оказаната му чест, говори дори за общността на неговите цели с тези на Бакалов. В писмо от Русе от 21. XII. 1900 г. той пише: „Ако се съди по вашето писмо, ние имаме една и съща цел — да бъдем полезни на всички потиснати и онеправдани люде — а щом това е така, вие можете да разполагате с моите стихотворения, когато ви е угодно и където намерите за уместно.“²

Бакалов по това време работи във Варна, занимава се с издаване на прогресивна литература за работници. Той е деен член на социалдемократическата партия, ревностен пропагандист на идеите на социализма. Сближаването му с Михайловски се отразява благотворно върху творчеството на поета.

Разбира се, Михайловски не стана социалист и не за това става дума. Но близостта му с прогресивните обществени кръгове в Русе, общението му с Бакалов, изразяващо се понякога, както се вижда от писмата, дори в изпълнението на „поръчки“ на критика, безсъмнение влияят върху общия характер на неговото творчество.

През 1900 г. Михайловски написа своя широко известен „Пролог към книгата за робите“, който Бакалов смята за онова време „едва ли не най-революционното пролетарско стихотворение в България“³. Разбира се, в тази формулировка на Бакалов има известна доза преувеличение, но общата революционна насоченост на „Пролога“ е безспорна. Рисувайки безрадостната картина на социалните страдания на трудещите се маси, поетът се обръща към тях с революционния призив:

Вземете силом туй, което е било.

За вас създадено, за вас предназначено:

Назве ли някои делото ви грешно, зло, —

Кажете му, че за народа няма грях, —

Че всенародното желанье е свещено. . .

„Книга за оскърбените и онеправданите“, както се вижда от заглавието ѝ, изобразява живота на народните маси. Тук с особена сила звучи мотивът на рево-

¹ И. Богданов. Стоян Михайловски, поет, трибун и мислител, изд. „Хемус“, София, 1947, стр. 55—56.

² Централен държавен архив за литература и изкуство, ф. № 1033, оп. № 2, арх. ед. № 12, л. № 1.

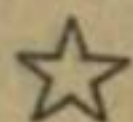
³ Георги Бакалов. Българската литература и социализмът, София, 1911, стр. 44.

люционната борба. Характерна в това отношение е поемата „Точиларят“, публикувана най-напред в списание „Общо дело“ през януари 1902 г. Поемата е пряк отзвук на възмущенията на селяните от началото на века против данъците. В образа на точиларя — герой на поемата — Михайловски възплъщава своя идеал за човек, готов да се жертвува в името на висшите интереси на народа. Въдъхновени от революционен призив звучат думите, отправени към героя на поемата за неговия дълг да отиде да се бори „за обща благодат, за волност, за света свобода“.

Разбира се, приведените факти не характеризират цялата дейност на споменатите писатели. Става дума само за тенденциите на новото. Във връзка с това ние смятаме, че влиянието на социалистическите идеи върху литературата е напълно благотворно. Показателно е, че остро поставеният пред литературата проблем за положителния герой намери своето най-успешно разрешение именно в творчеството на писатели, изпитали това влияние. Изобразяването на стихийния протест на народните маси, героичните мотиви, образите на протестиращите герои в произведенията на Яворов, Елин Пелин, Церковски, Страшимиров, Михайловски — са изобщо онази най-висша точка, която достига българският критически реализъм от края на XIX и началото на XX век, в създаването на образа на положителния герой на епохата. И тогава в литературата се явяват и първите опити за създаването на образа на социалиста.

Всичко това трябва да се има предвид, когато става дума за своеобразието на българския критически реализъм от 90-те години на XIX и началото на XX век. Разпространяването на влиянието на социалистическите идеи върху широк кръг писатели отрази духа на новата историческа епоха. То е един от най-важните фактори, обективно съдействащи за изострянето на интереса на демократичните писатели към темата за социалния живот на трудещите се, способстващи за разширяването на рамките и задълбочаване на реализма, който все повече и повече придобива подчертано социален характер. Значението на това влияние се състои и в това, че то утвърждава вътрешната необходимост за възникването на нова, социалистическа литература, която се формира, както е известно, именно през този период.

Д. Ф. МАРКОВ

НЕИЗВЕСТНИ СПОМЕНИ НА БОЯН ПЕНЕВ ЗА ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

Известно е, че Пенчо Славейков е имал твърде малко интимни приятели. И толкова по-голяма е тяхната вина, че не са ни оставили спомените си за него, за да можем и ние, ценителите и почитателите на творчеството му, да го опознаем всестранно; да го видим във всекидневния живот — в моменти на работа и почивка, в сред приятели и врагове. В случая ние се ръководим не от филистерско любопитство, а от желанието да вникнем по-дълбоко в поезията му, да се пренесем в оная епоха и почувствуваме нейната атмосфера около себе си и най-после да видим поета като човек. Единственият по-сериозен опит да ни бъде представена по-цялостно личността на Славейков принадлежи на вярната му вдъхновителка и помощница в живота Мара Белчева¹. Ала дори само заглавието на труда ѝ — „Бегли спомени“ — показва колко недостатъчен е той за нас. От останалите съвременници на Славейков има пръснати отделни статии в периодичния печат, излезли във връзка със смъртта или някакво чествуване на поета, често пъти лишени от всякаква научно-литературна стойност и авторска добросъвестност.

* М. Белчева „Бегли спомени“, 1923 г., стр. 10.